

ИВАН Н. СТРАНСКИ – МИТЪТ И ЧОВЕКЪТ

Боян Мутафчиев

На 7 януари 2020 г., във Франция почина Боян Мутафчиев – учен с висока репутация във Франция и света. Той беше президент на Френската асоциация по кристален растеж, председател на Комисията за изследвания в областта на микрогравитацията към Националния център за космически изследвания на Франция. Той беше ключова фигура в Европейската космическа агенция, в Европейската академия на науките и в Американското дружество на химиците.

Боян Мутафчиев е химик – завършил е специалността химия с випуск 1930 г. (1953 г.) в Природо-математическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Още като студент е станал кръжочник при проф. Ростислав Каишев в Катедрата по физикохимия. При новата организация на Българската академия на науките Боян Мутафчиев е между първите сътрудници на Института по физика със секция по физикохимия на БАН. Първата лаборатория на този Институт с няколко химици и физици се е намирала на тавана на днешното Централно управление на БАН, недалеч от Народното събрание.

През 1961 г. в Института по физикохимия Боян Мутафчиев защитава своята дисертация. А две години по-късно, с подкрепата на проф. Иван Странски, който от години вече е в Германия, научен сътрудник Боян Мутафчиев става невъзвращенец, като получава назначение в ЦНРС – първо в Нанси, после в Марсилия и Париж.

Преди няколко години по инициатива на проф. д.х.н. Дария Владикова, тогава директор на Института по електрoхимия и енергийни систе-

Боян Мутафчиев, 1953 г.

ми на БАН, един колектив от видни сътрудници на Странски – Каишев и техните първи последователи и първопроходци Будевски, Малиновски, Шелудко и Блазнаков, написаха авторски текстове, с които по автентичен начин бе очертано създаването и развитието на тази най-голяма и най-успешна научна школа в България. Боян Мутафчиев тогава представи два ръкописа – „Иван Странски – митът и човекът“ и „Физикохимичната школа на Ростислав Каишев в периода 1950 – 1957 (спомени на един свидетел)“. Издаването на тази книга се забави и не е съвсем ясно каква ще бъде нейната съдба.

В памет на проф. Боян Мутафчиев неговата статия за Иван Странски сега се появява на страниците на „Природните науки в образованието“.

Б. В. Тошев

Главен редактор

Чух за първи път името на Иван Странски (фиг. 1) през 1949 година като студент първи курс химия. То беше произнасяно с шептене като това на някой враг на страната, когото би било по-добре да не си познавал. Трябва да припомня накратко каква беше България през 1949 година. Това беше годината на 70-ия рожден ден на Сталин, честван с ориенталска олелия, година на процесите срещу обезглавената опозиция, само година след резолюцията на Коминформбюро, която заклейми Титова Югославия и хвърли така наречените народни демокрации в пълна изолация от останалия свят.

Ростислав Каишев, който беше негов най-близък ученик, беше успял да привлече отбор от млади талантиливи сътрудници, двама от които – Георги Близнаков и Алексей Шелудко – имаха доверието на властта, а другите двама – Евгени Будевски и Йордан Малиновски – „от буржуазен произход“, бяха едва толерирани от нея. Самият Каишев се мъчеше да бъде неутрален, когато се касаеше за политика, но никога не се присъедини към тези, които ругаеха Странски.

Всичко това научих две години по-късно, когато, като кръжочник в Катедрата по физикохимия, влязох във всекидневен контакт с „фалангата на Каишев“. Делото на Странски, отразено в многобройни статии в Годишника на Софийския университет, ми стана още по-ясно благодарение на годишните научни сесии на Физико-математическия факултет в началото на петдесетте години. Името на Странски, който беше напуснал България десет години по-рано, беше в мислите и устата на почти всички участници заради един конфликт, който противопоставяше неговата школа на тази на професора по неорганична химия Димитър Баларев.

Както е известно, Странски, едновременно и независимо от В. Косел, беше положил основите на теорията за растежа и равновесните форми на хетерополярните кристали. По-късно, със сътрудничеството на Каишев, теорията беше разширена на хомеополярните кристали, на кинетиката на образуването на зародиши на течни капки, на кристали и мехури и т.н. Срещу теориите на Странски и Каишев се беше опълчил Баларев. Изходна точка на Баларевата критика беше невъзможността за един „идеален“ кристал (т.е. съставен от закономерно подредени в решетка атоми, йони или молекули) да бъде в равновесие с околната среда. Единствено разрешение на този основен проблем беше „реалният“ кристал, съставен от агломерирани отломки, подобни на колоидните частици. Така според Баларев светът на твърдото тяло, включително този на металите, беше колоиден свят, чието разнообразие беше само повърхностно.

Несъстоятелността на Баларевата критика на „идеалния“ кристал беше отдавна показана от Странски, и най-вече от Каишев в края на тридесетте години, но в момента за който става дума, към научния спор се прибави и друг – идеологичен. По подобие на това, което ставаше в Съветския съюз – критиката на „буржоазната“ теория на наследствеността от всемогъщия Лисенко или критиката на резонансната теория на химическата връзка на Полинг, идеите на Баларев бяха обявени за „прогресивни“, а тези на Странски – Каишев – за „реакционни“. Слава Богу, тази идеологична война не доведе до публична екзекуция на „идеалния“ кристал, но тя даде възможност на редица полуучени (чиито имена ще премълча) да се хвалят, че са били поддръжници на „прогресивната българска теория на Баларев“.

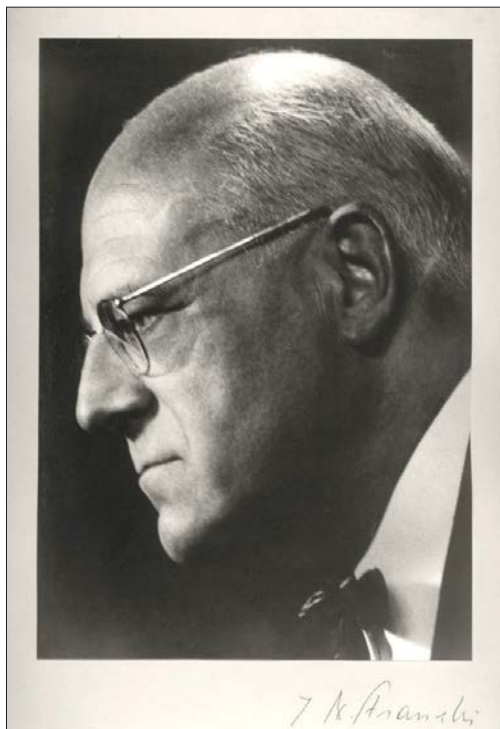
Тази скоба показва, мисля, интереса, който будеха научните сесии на Физико-математическия факултет, над които бродеше името на Странски, и любопитството, което този странен отсъстващ човек будеше у нас, младите.

Митът на Странски беше подхранван от редките новини, които пристигаха отвъд „желязната завеса“. Знаехме, че той, заминал за Германия четири години преди пълната ѝ разруха, беше не само редовен професор в Техническия университет на Берлин – Шарлотенбург, но е бил в известен момент и негов ректор. Освен това се дочуваше, че има водеща роля във „Фриц Хабер“ института на „Макс Планк Гезелшафт“ (бившия „Кайзер Вилхелм“ институт) в Берлин-Далем. Фактът, че един българин, напуснал страната в тежък за целия свят момент, се е издигнал до такива висоти, ни онемяваше. Старанията на властта да го очерни като предател и фашист, засилваше в очите ни неговия ореол.

* * *

Влязъл след дипломирането ми в Катедралата на българската физико-химия, фигурата на Странски започна да ми се изяснява. Научих повече за неговите ученици и сътрудници, от които, заедно с Каишев, челно мяс-

то заемаше Любомир Кръстанов. Този извънредно добър, интелигентен и честен човек е бил вече комунист преди войната 1939 – 1945 г. и не го е криел. Странски, изявен антикомунист, е бил възмутен, когато Кръстанов е говорил за политика: „Аз няма да допусна моята катедра в Университета да бъде място за комунистическа пропаганда!“, викал той (думи, които научих от потърпевшия). Това не е попречило на същия Странски да работи, да публикува и да подкрепя научната кариера на Кръстанов. Ако Кръстанов стигна по-късно, благодарение на политическата си принадлежност, до поста председател на Българската академия на науките, то безспорно е благодарение на сътрудничеството му със Странски – неговото име е най-широко цитираното българско име в световната литература във връзка с растежа на кристали върху подложка (Stranski – Krastanov mechanism).

Фигура 1. Иван Н. Странски

Друг сътрудник, когото срещнах по това време, беше Цветко Мутафчиев, с когото Странски беше навлязъл в полето на електролитния растеж на мета-

лите. Последният обаче отдавна се беше отдалечил от Катедрата по физико-химия.

Каишев често говореше с мен за щастливото време на разцвета на теорията на кристалния растеж. Странски не е бил никога голям „сметач“, но в замяна е имал безкраен усет за вярното и погрешното. Най-важната черта на характера му, която беше преминала и у Каишев, е била пълната липса на компромис, що се касае до научната истина.

По този повод тук му е мястото да спомена случка, която Странски ми разказа 20 години по-късно, но която е станала 50 години по-рано, в деня, когато той е влязъл в кабинета на Валтер Нернст с молба да работи за докторска дисертация под негово ръководство. По този повод той говореше с присмех и голямо възмущение.

В момента, когато Странски влиза при Нернст, при него се намира млад докторант, завършил експерименталната работа по тезата си, но още не я защитил. Той е съкрушен, тъй като е намерил в литературата, че някой токущо е направил същото нещо и го е публикувал преди него. Той пита Нернст дали да се откаже от защитата, или да се направи, че не знае за тази публикация и да добие титлата доктор. Отговорът на Нернст бил: „Junger Mann, man muss ehrlich sein. Man muss immer ehrlich sein soweit es sich um Kleinigkeiten handelt!“ („Млади момко, трябва да бъдете честен, трябва винаги да бъдете честен, когато се касае за дреболии!“).

Друга черта на метода на Странски, разказана ми от Каишев, е била пълната свобода за работа и свободно време. Когато нова идея е имала нужда от усилие, се е работило ден и нощ, седем дни в седмицата, но щом задачата е била изпълнена, участниците са се радвали на заслужена почивка. На времето около младия Каишев е съществувала весела банда от негови връстници, повечето от които по мое време бяха вече професори във Факултета или Политехниката – Никола (и Здравка) Пенчеви, Борис Загорчев и съпругата му, Александър Раев и други. Всички си спомнях с удоволствие времето, когато са се срещали по върховете на Рила и Пирин по всяко време на годината. Каква разлика от 50-те – 60-те години, когато трябваше да се подписваме в присъствена книга, прибирана от секретарката в 8 ч. и 15 мин.!

* * *

Извън качествата на Странски като учен и ръководител, много се говореше за неговите чудатости, като се почне с физиката му. Както той ми разказа по-късно, бил е здрав и силен младеж с единствено желание да стане морски офицер. Но ето че го събаря костна туберкулоза в момента на растежа му – между 15- и 17-годишен. В резултат, единият му крак остава с десетина сантиметра по-къс от другия. През целия си живот той носеше на този крак обувка

с подметка няколко сантиметра дебела и въпреки това куцаше, навеждайки при това цялото си тяло. Този недъг, който би обезкуражил всеки човек, не беше засегнал желанието му за живот и дейност наред със здравите. Прякора „Куция пират“ той е носил без срам, като е наблягал повече на съществителното „пират“, отколкото на прилагателното „куция“. Близко до „пират“ е била неговата страст към хазарта. Дали научният му интерес към теорията на вероятностите го е карал да има винаги у себе си джобна рулетка? Срещайки някой приятел по улицата, той я е вадил и питал: „Колко залагаш?“.

Друг сюжет за приказки от тази епоха беше смешното начало на конфликта между Баларев и Странски по повод теорията за равновесието и растежа на кристалите. Баларев е бил вече професор и завеждащ катедра с обзаведена лаборатория, когато Странски е бил назначен за доцент в Катедрата по физикохимия. Младият доцент имал нужда в известен момент от ротационна помпа и се обърнал с молба към по-стария си колега да му заеме една такава. По-старият колега отказал и... последвали многобройни години на устни и писмени диспути на високо научно ниво, в които бивали включени многобройни сътрудници, ученици и даже държавни идеологии!

* * *

Един брой на западногерманското списание *Berichte der Bunsengesellschaft für physikalische Chemie* в началото на 1957 година започваше с юбилеен адрес по повод шестдесетия рожден ден на Странски. От него научихме имената на многобройните му ученици, някои от които заемаха високи длъжности в научноизследователските институти и в индустрията на Западна Германия. Обаянието, което той упражняваше върху тях, беше очевидно. Статията говореше също за важната роля, която той е играл във възраждането след войната на Техническия университет, на който е бил ректор.

Приложената снимка (фиг. 1) е забележителна. Масивната глава, стиснатите устни – долната леко издадена – всичко свидетелства за силен, безкомпромисен характер. Нетърпението ми да срещна този идол, беше без граници.

Само два-три месеца по-късно това ми нетърпение беше удовлетворено. Бях изпратен на стаж за един месец в Германската демократична република (Странски казваше „така наречената Германска демократична република“). Пристигнал в Берлин преди издигането на Стената, бях поставен незабавно под контрола на една *Begleiterin* (придружителка) – възрастна дама, бивша съпруга на някакъв министър, чиято задача беше да не ме оставя да прескачам до Западен Берлин, което направих, разбира се, още първия ден. Кампусът на Техническия университет беше само на две станции на надземното метро от границата между двете половини на Берлин. Институтът на Странски беше настанен в една малка сграда, потънала в зеленина.

Странски ме посрещна, като че ли ме познаваше отдавна. Беше петимен

за новини от Каишев и хората около него, както и за Стефан Христов и новосъздадената Катедра по физикохимия в Политехниката. Учуди ме, че беше в течение на всичко, което ставаше в България, въпреки че задаваше въпроси, като че ли за да провери какви ще бъдат отговорите ми. За пръв път узнах това, което се потвърди до края – Странски беше *роден провокатор*. Често той твърдеше нещо противоположно на убежденията си (със или без тази негова хитра усмивка) само за да узнае какво мислиш ти по въпроса. С него човек беше на постоянно изпитание!

В Университета Странски имаше един асистент – Вигберт Ганс. Научната му работа и екипът от сътрудници бяха съсредоточени във „Фриц Хабер“ институт в Далем. В момента на срещата ни, 12 години след края на войната, повечето от неговите ученици летяха вече със собствените си крила. Невероятно беше как Странски се беше погрижил за кариерата на всеки от тях. Отмар Кнаке беше вече професор в същия университет. С този бивш подводничар от войната, останал еднорък, Странски бе публикувал през 1952 г. широко известна обзорна статия върху теорията на кристалния растеж, а през 1956 г. двамата бяха за първи път показали влиянието на адсорбцията върху равновесната форма и растежа на кристалите. Кнаке беше до голяма степен копие на Странски. С бърз и остър ум, той беше безмилостен, щом подушеше у някого грешка или противоречие.

Бертолд Хонигман току-що се беше хабилизирал с публикуването на книга върху равновесните форми на кристалите. За него Странски беше осигурил висок пост в BASF (Badische Anilin und Soda Fabrik) в Лудвигсхафен. Благодарение на познанията си в областта на кристализацията из разтвори той беше успял да реализира огромни икономии при производството на пигменти с голяма прибавена стойност.

Достигнал върха на социалната стълбица беше безспорно Лудвиг фон Богданди. Въпреки една по-скоро скромна научна дейност този ученик на Странски беше се издигнал до магнат в западногерманската металургия. Създаденият от нея в Оберхаузен научноизследователски институт носеше името „I. N. Stranski-Institut für Metallurgie“. Когато ставаше дума за Фон Богданди, Странски прилагаше споменатата по-горе метода: почваше да хвали неговия успех, голямата му заплата, скъпата кола, която караше, богатите му къща и съпруга и същевременно наблюдаваше с лукава усмивка реакцията ти!

Останал най-близо до тематиката на Странски беше Ролф Лакман. И той беше инвалид, с тотално парализирани крака вследствие на детски паралич. Той и жена му, негова милосърдна сестра по време на болестта му, бяха пример за кураж и желание да не се различават от другите. По-късно Лакман стана професор в Университета в Брауншвайг (друга отровна стрела на Странски: благодарение на кмета на Брауншвайг – член на Националсоциалистическата партия, австриецът Хитлер е добил на времето си немско поданство, което му

е позволило по-нататъшна политическа кариера. „Нормално – казваше Странски – името Брауншвайг съдържа два основни белега на нацизма – *braun* (кафяво) и *schweigen* (да млъчиш)“).

Брачната двойка Густав и Ингрид Клипинг бяха ориентирани от Странски към работа при крайно ниски температури. Тяхната лаборатория във „Фриц Хабер“ институт беше освен това в услуга на изследванията в други области.

Както вече казах, всички споменати по-горе боготворяха (*думата не е преувеличена!*) Странски. Това специално отношение се дължеше според мен не само на научния му авторитет. Те намираха у него необичайни качества на кураж и принципност. Но да оставим думата на Странски.

Май 1945. Червената армия окупира Далем и извършва обиск в „Кайзер Вилхелм“ институт. За голяма изненада в сутерена на Института намират складирани оръжия – пушки, пистолети, леки картечници. Веднага биват арестувани всички ръководни сътрудници на Института, в това число и Странски. Явно е, че тези оръжия са били внесени в последните дни на битката за Берлин, за да въоръжат *Den Volkssturm* – това опълчение от деца и старци. При разпита Странски отрича всяко участие на персонала в тази акция. Обаче руснаците се интересуват много от него. Въпроси и отговори:

„– Къде сте роден?

– В България.

– Какъв е бил баща ви?

– Българин.

– Къде сте се учили?

– В България.

– Какъв сте по народност?

– Немец.“

Съветските следователи започват отново и получават същите отговори. Техният началник иронизира: „Що за човек сте вие? Всички ваши колеги, които разпитахме, се наричат родени чехи, поляци или холандци, само вие настоявате че сте немец!“.

1951 – 1953. Странски е ректор на Техническия университет в Берлин – Шарлотенбург. Конрад Аденауер – канцлер на Западна Германия, посещава Университета. Цялото академично тяло е в преклонение пред канцлера. Всички освен Странски, който се обръща към него с искане за по-големи финансови средства, без които Университетът не би могъл да изпълни мисията си. В случай на отказ той заявява, че си дава оставката. Аденауер наистина издейства специални кредити.

Това беше Странски. Верен на страната, която го е приютила в най-тежки-те моменти, и от друга страна, непримирим, що се касае до доброто на науката и на хората, които са се посветили на нея.

От 1953 до 1970 г. Странски беше завеждащ секция и заместник-директор на „Фриц Хабер“ институт. Тук обаче стана първото му голямо разочарование. Когато в 1959 г. Макс фон Лауе се оттегли от поста си на директор, всички очакваха, че Странски ще го наследи. „Макс Планк Гезелшафт“ обаче предпочете Рудолф Брил, един от многото немци, отишли след войната в Америка, за да се върнат с титли и връзки обратно в родината.

Странски беше несъмнено и във всеки момент политически ангажиран. Минавайки с кола пред сградата на Freie Universität в Далем, където четеше лекции, той ми каза: „Това е Свободният университет – свободен от комунизъм“. По времето на нашата среща в източногерманските вестници той беше обявен за Abwerber (завербувач) на източногермански научни кадри, убеждавайки ги да минат на Запад. Това беше до голяма степен вярно. Например тогава той ми довери, че търси подходяща професура за Вил Клебер – професор в Хумболтовия университет от Източен Берлин, който желаел да мине на Запад. Това не стана в този момент (в 1957 година), а после беше късно! С мене той също засегна деликатно въпроса, тъй като не искаше, от друга страна, да навреди на Каишев. Само изтъкваше широките възможности за научна работа на Запад, които ми станаха твърде ясни, предвид очевидния успех на учениците му.

Накрая, Странски беше извор на мъдрости, повечето от които смешни, а някои безмилостни, затова беше известен сред колегите си, сериозни немци, като разказвач на вицове. Например в една сказка пред Rotary Club той използва игра на думи, която отпосле стана прочута, а именно, че в избора на научна кариера много хора бъркат, като смесват Neigung (склонност) с Eignung (да си годен).

* * *

Август, 1963 година. При първото ми пътуване на Запад по случай на някакъв конгрес по електрохимия в Брюксел реших да търся работа и успех отвъд „желязната завеса“. Признавам, че за това голяма роля изигра видяното и чуто от Странски и неговите хора шест години по-рано. Като че ли големият Abwerber ме завербува, без да каже дума, и точно поради това първото нещо, което ми мина през ума, беше да му съобща решението си. В момента бях в Париж и се опитах да му се обадя. Вместо него попаднах на Ганс. Той ми каза, че ще намери Странски и ще ми съобщи по-късно неговите съвети. Един час след това дойде повелята „Боян да дойде веднага в Германия! Ще се погрижа за него“.

Моите проблеми в търсенето на работа през следващите четири месеца са без особен интерес за читателя. Що се касае до Странски, той наистина се погрижи за мен. Само две седмици след като пристигнах в Германия, получих предложение от професор Шпек – директора на Института по спектроскопия

на твърдото тяло в Дортмунд, да му се представя, което направих. Междувременно обаче Бертолд Хонигман от Лудвигсхафен беше се срещнал и говорил за мен с французина Раймонд Керн – професор в Нанси. Керн беше реагирал бързо и тъй като небето на Дортмунд, осветлявано нощем от потоци от искри, бълвани от високите пещи, не беше дотам привлекателно, на 1 ноември същата година влязох в състава на CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique) във Франция.

Фигура 2. И. Н. Странски и F. C. Frank на симпозиума в Pont-à-Mousson, юни 1965 г.

Керн – елзасец по рождение, беше стар приятел на Странски, въпреки че последният, верен на характера си, не го щадеше. На някаква конференция в Германия, преди да го познавам, Керн се мъчел да говори на английски. Странски го прекъсва: „Aber, sprechen Sie, bitte, in Ihrer Muttersprache!“ („Моля ви се, говорете на майчиния си език!“). Голяма обида за един елзасец – първо, защото Елзас се е отрекъл отдавна от немската си принадлежност, и второ, защото елзаският диалект е доста отдалечен от литературния немски. Въпреки това Странски беше добре дошъл в Нанси и първият случай да го видя отново, беше на симпозиума, организиран от нашата лаборатория в близкия град Понт-а-Мусон през юни 1965 г. Темата беше „Адсорбция и кристален растеж“. По този случай можах да съдя до каква степен Странски стоеше високо в очите на големите международни авторитети на кристалния растеж. Ако американецът Марш Паунд не беше дотам заинтересуван от всичко, което лежеше „извън англо-саксонската литература“, то Чарлс Франк се отнасяше с голямо уважение към „бащата на кристалния растеж“. Франк признаваше, че самият той е навлязъл в полето на кристалния растеж, след като се е запознал с работите на Странски от тридесетте години (фиг. 2).

Странски рядко говореше за наука пред хората, с които влизаше в контакт, даже на такива подходящи места като конференции и конгреси. Той не критикуваше новите идеи, а само понякога изказваше мнение, над което можеше дълго да се чудиш дали е, или не дотам похвално. Във всеки случай, както говорят мъдреците в приказките, всяка негова дума струваше жълтица. Един пример: по това време беше нашумяла теорията около термичната грапавост на стените на един кристал и свързания с нея механизъм на растеж. Критерият за тази грапавост според авторите на тази теория беше топлината на топене. Безкрайни дискусии се водеха, докато Странски отсече с една-единствена фраза, която изчерпваше проблема: „Безсмислица! Как може едно повърхностно (двумерно) явление да зависи от един обемен (тримерен) параметър?“. Друг факт изтъкнат от Странски, който даде многогодишна работа на мен и сътрудниците ми, беше непълното омокряне на някои плътни стени на кристала от неговата стопилка. Странски беше стигнал до това заключение по усет – без теория, без изчисления!

Методата на Странски беше уж да не взима нищо насериозно. Това му позволяваше, от една страна, да крие мислите си, а от друга страна – да разкрива тези на събеседника си.

На заключителния банкет на симпозиума в Понт-а-Мусон Странски разказа най-хубавия и жесток виц, който можах да чуя от него. Трябва да кажа, че по този случай се бяха събрали много млади учени, както и

сътрудници, ученици или наследници на големи имена. Всички с желание да оставят следа в своята специалност. Ето че на банкетата всички искат да чуят тост, или по-скоро виц от Странски. И получиха обещаното: „На тази конференция виждам прекрасни млади учени, дошли да премежат резултатите си с тези на техните колеги. Това ми напомня нещо видяно отдавна. На Олимпийските игри в Берлин през 1936 година присъстваше шахът на Иран, придружен от адютанта си. Шахът, не много в течение на спорта, гледа, че на пистата тичат шест души, и пита адютанта си: „Защо тичат тези хора?“. Аджутантът отговаря: „Ваше Величество, защото този, който ще бъде първи, ще има голяма награда“. Шахът размисля и накрая казва: „Почвам да разбирам. Разбирам, че този, който ще бъде първи, има защо да тича. Но защо тичат другите?“.

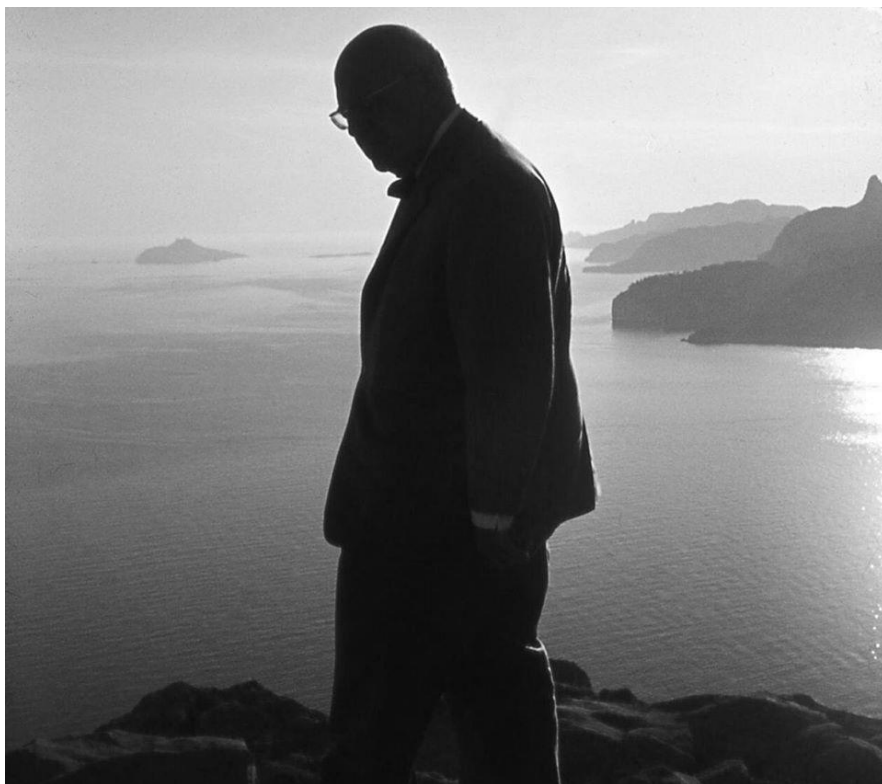
Мога да свидетелствам, че преди да дойдат овациите, мина един момент на смущение... Това беше Странски!

* * *

Когато моят колега Керн стана завеждащ Катедрата по минералогия и кристалография в Университета на Марсилия (1966 г.), цялата лаборатория на Нанси, в това число и аз, го последва. За Странски тази промяна беше добре дошла. От този момент, и почти до края на живота си, той беше редовен гост на Университета, присъстваше на седмичните семинари на Лабораторията и винаги със същия тон на полунасмешка даваше понякога ценни съвети (фиг. 3).

Международният конгрес по кристален растеж (ICCG3) през юли 1971 г. събра в Марсилия над 700 специалисти от целия свят. За първи път българска делегация от 6 – 7 физикохимици слушаше този, чието име не биваше да бъде произнесено само пет години по-рано. А Странски имаше какво да разказва. Например, поканен от съветското правителство, той е бил през учебната година 1935/1936 завеждащ департмент в Уралския институт по физика и механика в Свердловск. В края на годината той е бил даже провъзгласен за ударник. Като награда за тази му заслуга е получил билет за кабина първа класа в кораб по Волга. Но ето че корабът засяда в плитчина. Разрешението е само едно: всички пътници дебаркират и теглят кораба, докато се освободи. Странски, куцайки, тръгва с другите. Но ето че друг пътник от първа класа, млад и здрав мъжага, го спира. „Това не се отнася до нас! Нека да теглят тези от втора класа, народът!“.

Общ смях, но ето че рефлексът на политически коректното (или страхът !) надделява. Чува се тих глас: „Господин професор Странски, надявам се, че се шегувате, нали?“. Странски още веднаж постигна целта си – да предизвика на изпит слушателите си.

Фигура 3. Странски на нос Кап Канай край Марсилия (май 1967 г.)

По време на престойта си в Марсилия Странски настояваше за кратки екскурзии по френската Ривиера. Неговият недъг не му беше отнел желанието да бъде активен любител на природните красоти.

* * *

Всеки пет години Техническият университет на Берлин – Шарлотенбург честваше рождения ден на Странски. Обикновено един от учениците му или някой от ръководителите на „Фриц Хабер“ институт чертаеше в дълго слово пътя на учения. Следваше втора част, пълна с хумор – снимки или къси филми от живота на Института. Накрая слушахме концерт на камерен оркестър, съставен от преподаватели на Университета, преди да има последната дума Иван Странски. Помня една от тях, пример на самоподигравка, в която той беше открай време майстор: „През целия си живот не съм се взимал насериозно. Днес за първи път не е така. Щом един редовен

професор, завеждащ Катедрата по органична химия, свири даже на флейта в моя чест, това вероятно означава, че съм заслужил“.

Когато Университетът на Марсилия удостои Странски със званието Doctor honoris causa, на тържеството той беше прекалено изморен, за да говори дълго. Въпреки това показва, по своя си начин, колко беше поласкан. В последните си думи, на френски, той цитира Марсилезата: „Aujourd’hui, à Marseille, *mon jour de gloire est arrivé!*“ („Днес, в Марсилия, дойде моят ден на слава!“).

Три години по-късно Странски се подигра за последен път с този свят...

IWAN N. STRANSKI: MYTH AND MAN

Abstract. This text is written by Professor Boian Mutaftschiev (1932 – 2020). When Mutaftschiev joined the Department of Physical Chemistry of the University of Sofia, Professor Iwan Stranski, who established this University department in 1925, was in Germany without any possibility to come back in Bulgaria again. The meetings of the author with Prof. Stranski abroad are described in the present article.

Keywords: Physical Chemistry in Sofia; Department of Physical Chemistry; University of Sofia; Iwan Stranski; Iwan Stranski in Germany

**Prof. Boian Mutaftschiev
(1932 – 2020)**